

## ÓSTÖRTÉNET ÉS IDENTITÁS

### Polemikus reprezentációk az alternatív magyar történelemszemléletben<sup>1</sup>

*„A politikában semmi sem történik véletlenül. Ha valami mégis véletlennek tűnik, azt biztos, hogy úgy tervezték meg.”*

(Franklin D. Roosevelt)

Az utóbbi néhány évtizedben egyre több olyan gondolatmenet látott napvilágot, amely a magyarság eredetéről, történelméről szóló hivatalos, akadémiai történetírási vagy vallástudományi nézeteket nem fogadja el, illetve vehemensen tagadja azokat. Ezek a nézetek nagy diverzitást mutatnak, ám a tudományos eredményeket tagadó attitűd, illetve az ezekről való távolító diskurzus mind-egyikre jellemző. Ezek az elképzelések leginkább a nemzeti identitás problémaköréhez tartoznak, azokat a tartalmakat érintik, amelyek a nemzettel való azonosulás fogalmaihoz kötődnek. További jellegzetességük, hogy az akadémiai tudást szándékos torzításnak minősítik, amely mögött különböző körök összeesküvését sejtik.

Az összeesküvésekről való gondolkodás hátterében számtalan magyarázati modell létezik sokféle terület felől vizsgálva: a szociológiai, antropológiai vagy éppen lélektani okok és hatások tekintetében többféle interpretációt különíthetünk el, attól függően, hogy a jelenség melyik részére kívánunk összpontosítani. A jelenlegi tanulmány az összeesküvés jelentőségét, természetét alapvetően szociálpszichológiai szempontból közelíti meg, azon belül is Moscovici szociális reprezentáció elméletéből, valamint az identitás koncepcióiból indul ki. (Moscovici 2002) Az összeesküvést nem egyéni, személyiséglélektani jelenségként ragadja meg, hanem mint olyan fenomént, amely a társas térben artikulálódik, szélesebb körű diskurzust termel ki, és amely lehetőségeket teremt az nemzeti identifikációra.

Ennek megfelelően a tanulmány négy nagyobb részre tagolódik: egyrésztől igyekszik bemutatni a társas önazonosság természetét, majd ennek egyik jellemző formáját, a nemzeti identitással kapcsolatos kérdéseket, ezt követően szociális reprezentációvaló összefüggéseit, végül egy korábbi kutatás eredményein kívánja bemutatni a felhasznált elméleti keretek jellegzetességeit.

---

<sup>1</sup> A publikációt az Európai Unió és a Magyar Állam támogatta, az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 sz. projekt keretében.

## Miért a nemzet? – Az önazonosság kérdései

Ahhoz, hogy a magyarságról kialakult alternatív őstörténeti vagy nyelvtörténeti elméletek szociálpszichológiai természetrajzát megértsük, szükséges egy olyan teoretikus kontextust kijelölni, amelyben láthatóvá válnak a jelenség pszichológiai építőköveinek kompozíciós elemei. Elsőként igen lényeges ezeknek az elméleteknek a kollektív identitásképző szerepük, más szóval, hogy alkalmasak arra, hogy emberek csoportja azonosuljon velük. Az identitáskonstrukció jelentőségéből és folyamatából, valamint óriási szakirodalmából a következő szempontok emelhetők ki.

Egyrészt az identitáskutatásokban kétféle elkülöníthető bázisról beszélhetünk (László 1999): a dinamikus pszichológiai felfogásról, amely a személyes identitás fejlődésének folyamataival foglalkozik (Erikson), illetve a csoportlélektani aspektusról, amely az egyén társas identifikációját és ennek motivációját, valamint a benne résztvevő kognitív folyamatokat vizsgálja (Turner, Tajfel). Ennek mentén az önmeghatározás személyes dimenziója Erikson elméletéből bontható ki (1994), amely a posztfreudai lélektan szemben megkülönböztette a személyes én-t a szociális én-től. Ebben a koncepcióban az önmeghatározás tartalma kibővül a self elméleteihez képest, és alapvetően egy hármasságban kontextualizálódik: az egyén koherenciájának és csoportba történő szerepintegrációjának mértékében, a kulturális eszményképekben és ideológiákban, valamint az adott élettörténetben és történelmi pillanatban (Kézdi 2001).

A modell újszerűsége és tudománytörténeti jelentősége többek között az egyén és az élettörténet összekapcsolásában, azaz a pszichohistoria tudományos diskurzusának megalapozásában található meg. Ennek az összekapcsolásnak az eredményeképpen nőtt meg az érdeklődés az élettörténet, illetve az életesemények mint identitáskonstruáló elemek vizsgálata iránt az 1980-as évektől (Sarbin, Gergen és Gergen, stb.), amelyben lényeges szempont az epizodikus és összegző élettörténeti elbeszélések időről-időre koherens alakzattá szerveződő sajátossága (Pataki 2000). A tudományos diskusszióknak ez a fajta irányváltása olyan újszerű paradigmát eredményezett, amelyben a biográfia szerepe döntő fontosságúvá vált. McAdams (1988) már egyenesen azt állítja, hogy az identitás voltaképpen maga a társadalmi-történelmi kontextusba ágyazott élettörténet, s mint ilyen, az identitáskonstrukció dinamikus folyamata a teljes életciklust magában foglalja, ekképpen a serdülőkor eriksoni jelentősége hangsúlytalanná válik érvelésében.

Másrészt igen lényeges az, ahogyan az egyéni identitás az élettörténetből felfejthető: a kollektív önazonosság szempontjából a csoporttörténet lesz releváns, azaz a csoport elbeszéléseiben megjelenő mintázatok képezik a társas identitás természetére vonatkozó információkat. Assmann állítása szerint (1999) a kollektív identitás (a csoport önmagáról festett képének) ereje mindig attól függ, hogy mennyire él elevenen a tagok tudatában. Ebben a legfontosabb szerepet, ahogyan arra László (2005) rámutat, a csoportnarratívumok jelentik. A csoporttagságból fakadó azonosságérzés egyik hangsúlyos eleme a kollektív emlékekben és történelmi elbeszélésekben rejlik. Az őstörténeten kívül ezeket a csoportokat hatványozottan

a beszéden és a kommunikáción alapuló közös tudás tartja össze. Ez azt jelenti, hogy (assmanni terminológiával élve) a kollektív identitást mindig a megfelelő kulturális alakulat alapítja meg és reprodukálja. A csoport emlékezet-narratívumai definitív jellegűek: azon túlmenően, hogy elemei a csoporttagok számára rugalmasak (a csoport céljainak megfelelően idomulnak), egyben biztosítják a közösségi létmód kereteit is. Csakúgy, mint a személyes narratívák esetében, az elbeszélte tényeken kívül itt is olyan referenciamező konstruálódik, amely a jelenre és a jövőre vonatkozóan is plauzibilitási struktúrát képez, kijelöli a „világban való lét” elemi viszonyulási pontjait, szabályozza a személy- és csoportközi viselkedés lehetőségeit, valamint strukturálja az események értelmezését (Bar-Tal 2000; Liu és László 2007). Egyszerűbben szólva mindez azt jelenti, hogy a kollektív identitás fő szervező elve a csoport (élet)története és az ehhez kapcsolódó érzelmi-értékelési beállítódás. A nemzettel való azonosulás esetében ez az (élet)történet maga a történelem.

### A nemzettel való azonosulás kérdései

Köztudomású, hogy a tudatosult társadalmi identifikáció legkézenfekvőbb példája a nemzettudat, amely erejét többek között saját múltbeli eseményeinek köszönheti. A modern értelemben vett nemzet kialakulásával kapcsolatban számtalan elméleti megfontolás született már. A különböző megközelítések alapvetően három nagyobb csoportra bonthatók aszerint, hogy a nemzet születésével kapcsolatban milyen elgondolásokat vesznek szemügyre. Az első, úgynevezett premodern elmélet-halmaz úgy érvel, hogy a nemzet kialakulása egy szerves, történelmi folyamat eredménye, s mint ilyennek, konkrét (kulturális egységként kezelt) előzményei vannak az elmúlt évezred(ek)ben (ezt az érvelést alkalmazza pl. Snyder, Walek-Czernecki, Tipton, Van der Berghe, Fishman).

Ezzel szemben a modernista álláspont a nemzetet olyan modern társadalmi konstrukciónak tekinti, amelyet az ipari társadalom beköszöntével megjelenő drámai változások nyomán fellépő társadalmi igények hívtak létre. Az elméletek hangsúlyozzák egyrészt, hogy a nemzeteket meghatározó tulajdonságok (mint például a hagyományok vagy a vallás) az emberi gondolkodás termékei. Ilyen értelemben a nemzet koncepciójának semmilyen előzményét nem találjuk a történelemben. Illetve másrészt, hogy a nemzet modern fogalmának kialakulása megelőzi maguknak a nemzeteknek a kialakulását, azaz nemzetek nem léteznek nacionalizmus nélkül. Ebből a szemszögből nézve a nemzetek a nacionalizmus és a nemzetállam kialakulásának termékei (pl. Anderson, Hobsbawm, Gellner). (Romsics 1998; Kántor 2000; Dieckhoff 2002)

A szakirodalom nemcsak a nemzet létrejöttét illetően, hanem ehhez kapcsolódóan a nemzeti identitás tekintetében is dilemmákat mutat a fenti törések mentén. A premodern elméletek képviselői a nemzeti identitás meglétét időben távolabbra helyezik, kialakulását pedig az egyén lojalitásában keresik. E lojalitás az individuumot öntudatlanul is azokhoz a csoportokhoz kapcsolja elsődlegesen,

amelyeknek hasonló kulturális (nyelvi, hagyománybeli, vallási) sajátosságokat mutatnak (ez pedig előfeltételezi azt a gondolatmenetet, hogy a közös kulturális sajátosságok már léteznek). Ez a fajta, alapvetően öntudatlan, kulturális elemeken nyugvó identifikáció az etnikai identitás alapja. Ezzel ellentétes módon a nemzeti identitás a csoporthoz tartozást már tudatosítja, illetve eszközöket keres és talál az ebből adódó kohéziós erő kihasználására is.

A modernista szemlélet a nemzeti identitást a nemzetállamok kialakulásából eredezteti, így amellet, hogy kiemeli a csoport közös jövőképét, a hagyományok, rítusok és szimbólumok jelentőségét és kontinuitását nem tartja elengedhetetlennek. Éppen ez az a problematika, amely az etnoszimbolista elmélet-csoportot életre hívta, ami tulajdonképpen a premodern és a modern teóriák közötti kompromisszumot képviseli. Elfogadja ugyanis, hogy az ipari társadalom kialakulása a nemzet-koncepció erőteljes változását eredményezte, ugyanakkor nyomatékossítja azt is, hogy a nemzetnek előzményei vannak (pl. Smith), ilyenek a mítoszok, jelképek, emlékek és értékek, amelyek generációkon keresztül öröklődnek. Ezt a szimbólumrendszert nevezi Smith (1991) „etnikai mag”-nak, amely magában foglalja az etnikum közös nevét, a leszármazására és eredetére vonatkozó közös mítoszokat, a közös történelmi emlékeket és közös területet, a közös kultúra elemeit, illetve a szolidaritás érzését.

A nemzeti identitás szakirodalma rendkívül sokrétű, ami azonban a témához szorosabban kapcsolódik e tekintetben, az az eltérő nacionalizmusok gondolköre, amelynek kiindulópontja az, hogy a nemzetek fejlődése nem egy időben, párhuzamosan megy végbe, következtetése pedig az, hogy ezek a különbségek eltérő nemzeti identitást is hoznak létre.

Az eltérő nemzetfejlődési koncepciót elsőként Friedrich Meinecke, német történész népszerűsítette, megkülönböztetvén a kulturális nemzet és a politikai nemzet fogalmát. Előbbi esetében a közösen megtapasztalt kulturális (nyelvi, vallási, stb.) örökség, utóbbinál a közös politikai múlt és a berendezkedés egysége jelenti a nemzet alapját (Dieckhoff 2002). Az önkéntesen választott politikai közösség – a politikai nemzet – Rousseau társadalmi szerződésével épült be ebbe a paradigmába, az organikus nemzetfogalom nyelvből, irodalomból, illetve „népszellemből” elősejlt kultúrnemzeti koncepcióját pedig Herder honosította meg (Bakk 2002). A meinecke-i dichotómiát vette át és helyezte kontextusba Hans Kohn: eszerint a nyugati típusú nacionalizmus a felvilágosodás talaján állva a pluralizmust és a demokráciát képviseli, míg keleti „párja” irracionális, etnikai és kulturális alapú. A nyugati típus polgári, önkéntes konstrukció, a keleti pedig egy történelmi közösség etnokulturális kifejeződése. Ugyanezt a megkülönböztetést alkalmazza többek között John Plamenatz: míg a polgári/civil nacionalizmus alapvetően a kulturálisan fejlett nemzeteket jellemzi, ezzel szemben az etnikai nacionalizmus irracionális, misztikus, etnocentrikus érzelmi mintákra támaszkodó primitív népcsoportokat, amelyeket alapvetően a kisebbségi érzés motivál (Kántor 2000).

A gondolatban rejlő értékítéletek miatt Kohn és Plamenatz elméletét számos kritika érte, ugyanakkor kétségtelen, hogy több társadalomtudós érvelt és érvel

ma is a nacionalista tendenciák különbözőségeinek tekintetében, immár a konkrét történelmi és társadalmi helyzet figyelembe vételével, és az értékítélet elhagyásával. Egyfelől kelet és nyugat szembeállításánál nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy a nemzetek kialakulása Nyugat-Európában időben korábbi folyamat eredménye, másrészt maga a nemzeti szerveződés más közegben kezdődött meg: míg nyugaton állami keretek között bontakozott ki, addig Kelet-Európában a nemzet hamarabb alakult ki, mint az állam (Kántor 2000). Az eltérő fejlődés következményei nyilvánvalóan érzékelhetőek (vulgárisan szólva) a nyugati és keleti államok tekintetében. Miként arra Schöpflin (2003) is rámutat, a különbség okait elsődlegesen a nemzet spontán és nem spontán fejlődési útjában kell keresnünk. A kelet-európai államokban ugyanis a nemzetté válást egyrésztől a fejlett nyugati államoktól való félelem és nyomás motiválta, másrészt pedig a fejlődéshez szükséges tényezők nem voltak adottak, azaz a nemzetté válás egy más típusú úton ment végbe. Míg az újkori Európában létrejövő monarchiák gazdasági, politikai és közigazgatási megszervezése, valamint a kulturális homogenizáció együttesen a nemzetállamok kialakulása számára ideális gyújtópontnak bizonyult, addig a keleti régióban ez a folyamat éppen ellentétesen játszódott le: nem az állam hozta létre a nemzetet, hanem a nemzet kényszerült arra, hogy megalkossa az államot. A különbség lényegi: míg a nemzetállamok nacionalizmusa az állam pozíciójának erősítését szolgálja, addig az állam nélküli nemzet célképzete, hogy politikai kereteket biztosítson a nemzet számára. Így a nemzetkonstrukció történetileg különböző módokon artikulálódhat a szubjektum és állam kapcsolatának milyensége alapján: ha a viszonyban a szubjektum mint állampolgár vesz részt (aki választ, akinek jogai és kötelességei vannak, közös politikai részvételt hangsúlyozza), vagy a szubjektum mint egy etnikum tagja (etnikai, nyelvi hangsúly).

Hazai viszonylatban a nemzetről alkotott kollektív érzelmi beállítódásról talán a legtalálébban Bibó István (1986) érvel. Eszerint az idegen hatalom jelenlétéből fakadó történelmi emlékek, valamint az annak ellenállni kívánó, nemzeti jellegű reakció miatt a kelet-európai térségben a demokrácia és a nacionalizmus fogalmai egymással szembe rendeződtek. A nyugati államok társadalmi berendezkedéséből adódó előny immár behozhatatlannak tűnt, illetve ami még fontosabb: a hátrány leküzdésére tett kísérletek kapcsán – az állami szervezetek hiányában vagy azoknak „idegensége” okán – nem volt más lehetőség, mint a kulturális szimbólumrendszer érvényesítése. A nemzetek harmonikus fejlődésében a bibói gondolat kulcsa a demokrácia és a nacionalizmus egyensúlya, amelynek megbomlása súlyos zavarokhoz vezethet. Ilyen zavar, illetve következmény a létért való félelem állapota vagy a kultúra elpolitizálódása, illetve a társas folyamatokra alkalmazott találó kifejezés, a közösségi hisztéria fogalma.

Anélkül, hogy az eltérő nemzeti identitás elméleteit részletesebben érintenénk a továbbiakban, érdemes kiemelni újra azt a két jellegzetes szempontot, amely magyarázhatja valamelyest a hazai őstörténeti/nyelvtörténeti alternatív elméletek kialakulását és szélesebb körű diszkusszióját. Az egyik, hogy a közép-kelet európai nemzeti identitás nyelvi, etnikai, vallási jellegű, középpontjában a származás és eredet áll, a másik, hogy kialakulását a szomszédos birodalmaktól való félelem

motiválta, ez a fenyegetettségi állapot pedig tartósan beépült a régió nemzettudatának érzelmmintázatába.

Az utóbbi néhány évben számtalan hazai kutatás látott napvilágot, amely ezzel az érzelmi beállítódással, illetve ennek kollektív identitásbeli következményeivel, és a csoportnarratívák efféle tulajdonságaival foglalkozik. Ezeket a vizsgálatokat a PTE Narratív Kutatócsoportja az MTA Pszichológia Intézetével közösen végezte. Ezek közé tartoznak iskolai történelem tankönyvek és néphistóriai elbeszélések szövegtankönyvén végzett elemzések (Szalai és László 2006, 2008), a csoportközi elfogultsághoz kapcsolódó kutatások (László és Csertő 2011), vagy a történelmi pályához kapcsolódó érzelmi-mintázatának részletes elemzése (László és Fülöp 2010). További vizsgálatok irányultak még többek között a narratív belső perspektíva identitáskonstrukciós szerepének elemzésére (László és Vincze 2007, 2010; Tóth, Vincze és László 2006), illetve az intencionalitás mérésére (László és Ferenczhalmy 2010). Az ehhez kapcsolódó empirikus eredmények alátámasztják a csoport történeteinek identitásképző és -meghatározó jellegét, illetve alapvetően arról tanúskodnak, hogy a nemzeti identitás hazai sajátosságaiban az identitás-fenyegetettség és a markáns áldozati szerep, valamint a történelmi veszteségek alacsony szintű pszichológiai elaborációja figyelhető meg (László 2012).

## Szociális reprezentációk

A harmadik elméleti megközelítés az identitás és nemzet elméletein túlmenően Sergej Moscovici a szociális reprezentációkról írott munkájára (2002) hivatkozik. Moscovici gondolatmenete nemcsak azért bizonyult jelentősnek, mert az egyén és csoport közötti „légüres teret” kitöltötte, hanem mert modellje alkalmasnak tűnik arra, hogy több tudományág is hasznosítsa, ezenkívül pedig szorosan és szervesen kapcsolódik a csoportnarratívumok kérdésköréhez is.

A gondolatkör kiindulópontja a szubjektum és objektum, illetve az egyén és csoport közötti különbség felszámolásában valósul meg. A tárgyak csak a befogadó által nyernek értelmezést, ennek következtében a kialakított reprezentációk mindig bizonyos cél érdekében jönnek létre: nem létezik tehát az „objektív valóság” kategóriája, ezzel szemben különböző tárgyak kapcsán többféle valóság reprezentálódik.

A szociális reprezentációk a társas kommunikáció révén születnek, keletkezésük okait pedig az emberi természet azon sajátosságában találhatjuk meg, amelynek során az ember a világot szemléli. Amikor Moscovici a megismerés természetéről ír, illetve a konszenzuális és dologiasított világ megkülönböztetése mellett érvel, találóan Eliade szent és profán dichotómiájára reflektál, és annak ellenére, hogy a szakrális dimenziót nem juttatja kiemelt szerephez, a kettéosztás funkcióját végeredményben nem változtatja meg. A dologiasított világ az individualitásra és az identitás hiányára érzéketlen, merev entitások rendszere, s mint ilyen, az ember számára nem „kényelmes”. Ezzel szemben a konszenzuális tér

biztonságot kínál, és a benne megjelenő összes esemény a meglévő interpretációk rendszerét erősíti. Ily módon a közösen birtokolt képzetek, ideák és a nyelv az ismeretlennel való megküzdés hathatós eszközei (Moscovici 2002).

Alapvető fontosságú, hogy a szociális reprezentációk soha nem egyéni termékek, egyéni szinten tulajdonképpen ki sem mutathatók. Kialakításuk mindig a közösségek tagjai által képviselt diskurzusok eredménye, továbbá mivel a különböző közösségek eltérő reprezentációkat hozhatnak létre, ennél fogva jelentőségük igen számottevő a csoport önazonosságának tekintetében (Wagner és Mecha 2003). Formálódásuk színterei a szociális és a diszkurzív dimenzió; azaz az egyén vagy csoport társadalmi (ideológiai) kontextusa, illetve az a közeg, amelyben e reprezentációk elnyerik manifeszt állapotukat, ezáltal a közösség képes elhelyezni őket és hivatkozni rájuk.

Értelmezhetőek úgy is, mint a társadalmi diskurzus mögött álló struktúrák, amelyekben nem kell minden szereplőnek osztoznia (a konstrukcióban a kívülállóknak is szerepe van). A reprezentációk tehát a diskurzus dinamikus egységei (Wagner és Mecha 2003), szerepük pedig nemcsak a világ megismerésében és az identitás formálásában van, hanem abban is, hogy orientálják az egyéni és közösségi viselkedést, valamint visszaigazolják nézeteinket és cselekvéseinket (Abric 2001), így vizsgálatuk kiemelt szerepet kap a szociálpszichológia konstruktivista ágában.

Az elmélet hangsúlyozza, hogy mind a gondolkodás, mind pedig a tapasztalás a reprezentációk „valóságos” világaiban zajlik, és „minél nagyobb mértékben osztozunk egy ilyen világ reprezentációjában más emberekkel, annál inkább tűnik úgy, hogy az rajtunk kívül, autonóm módon létezik. A szociális reprezentációk így a „világteremtés módjai” (László 2003).

Ha az eddigi állításokat összefüggésbe helyezzük a fentebb már hivatkozott, narratívákra vonatkozó elgondolásokkal, akkor logikailag arra a megállapításra jutunk, hogy az emberi megismerés folyamatának során a narratív szabályok alapján olyan közös reprezentációkat alakítunk ki, amelyeknek révén „birtokba vesszük” a világ ismeretlen felét. A narratívum azonban nemcsak kialakítója, hanem hordozója is a reprezentációknak (László 1999), éppen a korábban kifejtett tulajdonságai révén.

A szociális reprezentációk struktúrájára vonatkozóan a szakirodalom a központi mag („central core”) és a periféria felosztást alkalmazza (Abric 2001), amelyen belül a központi mag tartalmazza azt a néhány elemet, ami megadja a reprezentáció jelentését, míg a periféria foglalja magába a legfőbb tartalmi részt, amely a környezet irányából jobban hozzáférhető. A perifériában található tartalmi elemek életszerűbbek és konkrétabbak, mint a központi mag elemei, ugyanakkor a környezettel való szorosabb kapcsolat révén kevésbé ellenállóak a változásokat illetően. A kontextuális környezet, a jelentés és a tartalmi vonatkozások vizsgálatával a reprezentációkat immár nemcsak az intézményesülés szintjén, azaz dologiasult verzióként ragadhatjuk meg. Wolfgang Wagner és Andres Mecha például az *On Discursive Construction, Representation and Institution: A Meta-Empirical Study* című tanulmányukban Arthur Miller drámáján keresztül a „boszorkányság”

reprezentációját, illetve annak „stádiumait” igyekeznek kategorizálni (Wagner és Mecha 2003). Ugyanebben a tanulmányban hívják fel arra a figyelmet, hogy tekintetbe kell venni azokat a diszkurzív eseményeket is, amelyek megelőzik, illetve amelyek elvezetnek az intézményesüléshez, beleértve a médiához-, a politikához-, illetve a hatalomhoz kapcsolódó folyamatokat is.

Ami a magyar őstörténeti összeesküvés-elméleteket illeti, mindezekben túlmenően talán még fontosabb a reprezentációk alcsoportjainak (hegemonikus, emancipált és polemikus) esete. A csoportosítás oka, hogy ugyanazon eseményekről más és más jellegű leképeződés/értelmezés alakulhat ki, mindez alapján pedig Moscovici három eltérő alesetet határoz meg. A hegemonikus reprezentációkban érvelése szerint a társadalom nagy része osztozik, s miután elfogadásuk széleskörű, ennek megfelelően esetükben az egyéni szabadságfoknak meglehetősen korlátozott szerepe van. Ben-Asher (2003) a cionista narratívát, illetve ennek magját, az izraeli hadseregbe vetett hitet hozza példának az ilyen erős konszenzusra, amely az izraeli társadalom teljes vertikumát lefedi.

Az emancipált típus olyan jellegzetes információk konstruktuma, amelyek nem teljesen mondanak ellent a hegemonikus reprezentációknak. Létrejöttük oka, hogy a társadalom különböző tagjai eltérő információknak jutnak a birtokába, és ennek következményeként reflektálják a különbségeket egy széles identitás-csoporton belüli egyének vagy alcsoportok között. Ben-Asher példájánál maradva, ilyen emancipált reprezentáció alakult ki, amikor fény derült arra, hogy a hadsereg szennyezett folyóban gyakorlatoztatta a katonáit. Ez az információ ellentmondott a gondoskodó, védelmező hadseregbe vetett abszolút hitről szóló hegemonikus reprezentációnak.

Ezzel szemben a polemikus reprezentációk inkongruenciát fejeznek ki: általában társadalmi konfliktus esetén jönnek létre az alcsoportok szintjén; azaz a társadalom egésze, illetve a hivatalos szervek nem osztják az újonnan kialakult nézetet. Társadalmi változás akkor következik be, amikor az emancipált reprezentációk polemikus reprezentációkká alakulnak, lehetetlenné téve az „evidens” hegemonikus reprezentációk létezését. A hivatkozott konkrét példában ez utóbbi nem következett be (2003-ban lezárták az ügyet, kötelezték a hadsereget az elhunytak és betegek támogatására, az érintettek köre pedig visszatért a „gondoskodó hadsereg” hegemonikus reprezentációjához).

### **Példa – Ősmagyar rekonstrukcionista vallások történelem- és nemzet-képe**

Hogyan kapcsolódik mindez a magyarság őstörténeti vagy nyelvtörténeti kérdéseire kötődő alternatív elképzelésekhez? 2013-as munkámban részletes narratív kutatást végeztem olyan magyarországi vallási közösségekről, amelyek az ősmagyar vallást kívánják revitalizálni (Szilárdi 2013). Talán köztudott, hogy ezeknek a csoportoknak az elbeszéléseiben gyakran találkozhatunk olyan megfontolásokkal, amelyek a magyarság eredetére, történelmére és nyelvére vonatkozóan



a hivatalos, tudományos állásponttal szemben helyezkednek el, illetve, hogy az akadémiai attitűdöt a történelmi tények szándékos elferdítésével vádolják. Lényeges szempont kiemelni, hogy ezek az őstörténeti, nyelvészeti vélekedések nem a kortárs vallási mező termékei, hanem jellemzően 18. és 19. századi elméletek inkorporációi egy újszerű vallási térben.

A vizsgálatok mögött álló fő hipotézis az volt, hogy a magyar ősvallást rekonstruálni kívánó mozgalmak szövegtárházában a közép-kelet európai régióra jellemző nacionalizmus etnikai identitás-tartalmainak jegyei közvetítődnek. Ennek okát pedig a fent említett elméleti koncepciókból fakadó következményekben, azaz a nemzeti keretek bizonytalanságában, az inflálódott nemzeti önmeghatározásban, illetve az identitás-fenyegetettségben találhatjuk meg. A kutatásban felhasznált, hermeneutikai, automatizált tartalomlemezési és statisztikai módszerekkel elért eredmények mind arról tanúskodtak, hogy a szövegek mögött álló vallási közösségek magyarságképében és identitás-konstrukciójában fontos szerepet töltenek be a kollektív múltra vonatkozó elbeszélések, ezen belül is két hangsúllyal: az őstörténetre, valamint a történelemre vonatkozó fókusszal. Ezen belül a mitikus emlékezet elsődlegesen nem a kanonizált történetírási eredményekre, hanem a régmúltra vonatkozó mitológiai történetek alakjaira és eseményeire támaszkodik, és gyakran tartalmaz sajátos, ellenőrizhetetlen elméleteket, interpretációkat az ősmagyarság történeti nagyságát illetően.

Ezzel szemben a kollektív múlt másik tartományát a történelmi emlékezetet fedi le, azonban ez a periódus az elbeszélésekben a kanonikus történetíráshoz és -felfogáshoz képest némiképp más konnotációban hangsúlyozódik. A szövegek sajátos perspektívája ugyanis olyan módon érvényesül, hogy a magyarság történelme a mitikus aranykor után megbomlott, és különböző idegen hatalmak összeesküvése nyomán olyan átmeneti periódusként artikulálódik, amelyben a nemzet markáns áldozati szerepe kerül.

A 12 lépcsős kutatás során egyrésztől beigazolódott, hogy a nemzeti ősvallást revitalizálni kívánó mozgalmak vallási szövegeiben határozottan érvényesülnek az etnikai identitás Közép-Kelet Európára jellemző regionális jegyei, amelyek elsődlegesen a származásra, a nyelvre, a történelemre, illetve földrajzi tájakra és szimbólumokra reflektálnak. Másrészt szövegszerűen plasztikusnak bizonyult a nemzet szakralizálásának kísérlete is, láthatóvá váltak a kollektív múlt mitikus és történelmi periódusaiban megjelenő, bizonyos történelmi, őstörténeti és nyelvtörténeti eseményekről/nézetekről kialakított versengő, polemikus reprezentációk is.

Összességében föltárható, hogy azok az őstörténeti elképzelések, amelyek sajátos képet alakítanak ki a kollektív múltból, illetve a nemzeti identitás regionális sajátosságainak megfelelő elemeiről (nyelv, történelem, származás és vallás), jól leírhatók a kollektív identitás narratív természetének, az eltérő nemzeti identitásnak, valamint a szociális reprezentációk strukturális sajátosságainak koncepcióival, és talán magyarázatot kínálnak arra a kérdésre, hogy miért éppen ezek az összeesküvéses gondolatkörök tudtak valamelyest meggyökerezni a hazai társadalomban.

## Felhasznált irodalom

- Abric, J. C. (2001) A structural approach to social representations. In: Deaux, Kay – Philogène, Gina (eds.) *Representations of the social: Bridging theoretical traditions*. Malden, Blackwell Publishing 42-47
- Assmann, J. (1999) *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó
- Bakk M. (2002) A nemzet és a modernitás nyelve. *Regio. Kisebbség, Politika, Társadalom*, 4. 33-39.
- Ben-Asher, Smadar (2003) Hegemonic, Emancipated and Polemic Social Representations: Parental Dialogue Regarding Israeli Naval Commandos Training in Polluted Water. In: *Papers on Social Representations, Peer-Reviewed Online Journal* 12. 6.1-6.12.
- Bar-Tal, D. (2000) *Shared beliefs in a society: Social psychological analysis*. London, Sage.
- Bibó I. (1990) *Válogatott tanulmányok I-IV*. <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/> (hozzáférés: 2010. 14. 27.)
- Csertő I. & László J. (2011) *A csoportközi értékelés mint a csoporttrauma érzelmi feldolgozásának indikátora a nemzeti történelem elbeszéléseiben*. VIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia, Szeged. [http://real.mtak.hu/20127/7/jav\\_MSZNY2014\\_press\\_b5.pdf](http://real.mtak.hu/20127/7/jav_MSZNY2014_press_b5.pdf) (hozzáférés: 2012. 05. 03)
- Dieckhoff, A. (2002). Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése. *Regio. Kisebbség, Politika, Társadalom*. 4. 7-23.
- Erikson, E. (1994) *Identity: Youth and Crisis*. New York, W.W Norton Company
- Fülöp É. & László J. (2011) Érzelmek a valós csoportközi konfliktusokban, a csoportközi érzelmek történelmi lehorgonyozása. In: *Magyar Pszichológiai Szemle* 66. 467-485.
- Hutchinson, J. & Smith, A. D. (1994) *Nationalism*. Oxford, Oxford University Press
- Kántor Z. (2000) Polgári nacionalizmus? *Provincia*, 6. <http://kantor.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=32&p=2986> (hozzáférés: 2013. 02. 14.)
- Kézdi B. (2001) *Identitás és kultúra*. <http://www.mamesz.hu/documents/szakmai/kezdi-balazs.pdf> (hozzáférés: 2012. 05. 03.)
- László J. (1999) *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. Martonvásárhely, Scientia Humana/Kairosz.
- László, J. (2003) History, identity and narratives. In: László J. & Wagner, W. (eds.), *Theories and controversies in societal psychology*. Budapest, New Mandate. 180-192.
- László J. (2003) Szociális emlékezet: A történelem szociálpszichológiája. *Magyar Tudomány*, 1. <http://www.matud.iif.hu/03jan/laszlo1.html>, (hozzáférés: 2010. 07.22.)
- László J. (2005) A narratív pszichológiai tartalomelemzés. In: *Magyar Tudomány*, 11. <http://epa.oszk.hu/00600/00691/00023/08.html> (hozzáférés: 2012. 02.25.)
- László J. (2008) Narratív pszichológia. *Pszichológia*, 28/4. 301-317.

- László J. (2012) *Történelem történetek. Bevezetés a narratív szociálpszichológiába*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Liu, J. H. & László J. (2007) A narrative theory of history and identity: Social identity, social representations, society and the individual. In: Moloney, G. & Walker, I. (eds.), *Social representations and history*. New York, Palgrave-Macmillan. 85-107.
- Moscovici, S. (2002) *Társadalomlélektan*. Budapest, Osiris.
- Pataki F. (2000) Életesemények és identitásképzés. *Pszichológia* 4. 331-336.
- Romsics I. (1998) *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Napvilág
- Schöpflin Gy. (2003) Identities, politics, postcommunism in Central-Europe. In: *Nations and nationalism* 9. 477-490.
- Smith, A. D (1991) *National identity*. London, Penguin Books
- Smith, A. D. (2004) A nemzetek eredetéről. In: Kántor Zoltán (ed.), *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Rejtjel. 204-229.
- Szalai K. & László J. (2008) Az aktív és passzív igék gyakorisága történelmi narratívumokban. *Történelemkönyvek szövegeinek narratív pszichológiai vizsgálata Noof programmal*. A Magyar Pszichológiai Társaság XVIII. Országos Tudományos Nagygyűlése, Nyíregyháza. (kiadó nélkül).
- Szilárdi R. (2013) *Magyarországi újpogány vallások nemzeti identitáskonstrukciójának narratív mintázatai*. (Kézirat) [http://pszichologia.pte.hu/sites/pszichologia.pte.hu/files/files/files/dok/disszert/szilardi\\_reka-d-2013.pdf](http://pszichologia.pte.hu/sites/pszichologia.pte.hu/files/files/files/dok/disszert/szilardi_reka-d-2013.pdf) (hozzáférés: 2016. 03. 01.)
- Vincze O. & László J. (2010) A narratív perspektíva szerepe a történelemkönyvekben. *Magyar Pszichológiai Szemle* 65/4. 571-595.
- Wagner, W. & Mecha, A. (2003) On Discursive Construction, Representation and Institutions: A Meta-Empirical Study. In: J. Laszlo & Wagner, W. (eds.), *Theories and Controversies in Societal Psychology*. Budapest, New Mandate.
- [http://www.swp.jku.at/drupal/files/files/wagner\\_wolfgang/WagnerMecha2003.pdf](http://www.swp.jku.at/drupal/files/files/wagner_wolfgang/WagnerMecha2003.pdf) (hozzáférés: 2012. 12. 21.)